

НОРМАТИВНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІТЯМ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ

Зубченко А.В.

(студентка 2-го курсу магістратури юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

Анотація. У статті розглянуті основні нормативно-правові акти національного та міжнародного законодавства, які стосуються забезпечення права дитини на доступ до правосуддя та дотримання їхніх інтересів при розгляді цивільних справ, а також норми, які регулюють доступ дитини до правосуддя в окремих категоріях справ (зокрема, встановлення місця проживання дитини, позбавлення батьківських прав, усиновлення, влаштування у патронатну сім'ю тощо).

Ключові слова: найкращі інтереси дитини, Сімейний кодекс України, доступ до правосуддя, права дитини.

Аннотация. В статье рассмотрены основные нормативно-правовые акты национального и международного законодательства, касающихся обеспечения права ребенка на доступ к правосудию и соблюдение их интересов при рассмотрении гражданских дел, а также нормы, которые регулируют порядок доступа ребенка к правосудию в отдельных категориях дел (определения места проживания ребенка, лишения родительских прав, усыновление, определение в патронатную семью и т.д.)

Ключевые слова: наилучшие интересы ребенка, Семейный кодекс Украины, доступ к правосудию, права детей.

Abstract. The article contains with the basic regulations of national and international law relating to children's rights to access to justice and respect for their interests in civil cases. Ukraine is in its way to European integration and unification of national legislation with international. An important step is to join and implement the norms of international legal acts in the area of family relations. Therefore, analysis of regulatory and methodological framework parental and child rights in certain categories of cases is relevant and promoting for usage of the most effective remedies defining forms of participation of children in legal proceedings and compliance with the best interests of the child in deciding civil cases.

The clauses of family law should be applied equally to all stakeholders, including children, if the decision affects or may affect them. International law calls for the consideration of the child's views and the principle of the best interests. In practice, the lack in legislation rather tends to play down child's rights for free expression and participation in the process. As a general rule, the idea of the child shall be heard by the court after they reach 14 years. By this age, usually represent its interests guardianship bodies, which often do not hear the views of the child at all. This is a violation of children's rights to influence her life meaningful events and diminish its significance as an independent entity in the process.

Key words: the best interests of the child, Family Code of Ukraine, access to justice, child rights.

Вступ. Положення Конвенції ООН про права дитини, імплементовані до Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р. (далі СК України) та містяться в Конституції України. Незважаючи на це, багаторічний досвід застосування оновленого сімейного законодавства України потребує системного наукового аналізу, враховуючи, що в сімейному законодавстві нечітко визначені механізми дотримання прав батьків і дітей у категоріях справ, які передбачають безпосередню участь дитини.

Україна на шляху євроінтеграції перебуває в процесі уніфікації національного законодавства із міжнародним. Важливим етапом є приєднання та імплементація норм міжнародно-правових актів у сфері сімейних відносин. Тому аналіз нормативної і методологічної бази дотримання прав батьків і дітей в окремих категоріях справ є актуальним і сприятиме використанню найбільш ефективних засобів захисту прав, визначенню форм участі дітей в судочинстві та дотримання найкращих інтересів дитини при вирішенні цивільних справ.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняних наукових дослідженнях вже започатковано науковий аналіз сімейних відносин у напрямі здійснення та захисту сімейних прав. Зокрема, це праці З. В. Ромовської, І. В. Жилінкової. Торкається цих тем у монографічних дослідженнях Л.В. Красницька, М. М. Дякович, О. В. Синегубова. Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у роботі, стали

фундаментальні праці цивілістів, зокрема: М. М. Агаркова, Ч. Н. Азімова, М. Й. Бару, Я. Р. Веберса, Є. М. Ворожейкіна, В. П. Грибанова, О. І. Загоровського, О. С. Йоффе, О. О. Красавчикова, О. Е. Лейста, М. С. Малєїна, Й. О. Покровського, В. І. Синайського, Ахтирська Н.М. та інших.

Цілями статті є дослідження чинної нормативно-правової бази національного цивільного законодавства України та актуалізація основних теоретико-методологічних засад захисту прав дітей, зокрема, у наданні їм доступу до правосуддя.

Ряд міжнародних документів мають норми, пов'язані із правом дитини бути вислуханою у випадках, коли справа стосується їх, а також право на доступ до суду та вираження поглядів. Зокрема, такі норми містяться у Конвенції ООН про права дитини, Загальній декларації прав людини (ст.7), Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Європейській соціальній хартії, Конвенції Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми, Конвенції Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального розбещення, Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Конвенції про здійснення прав дітей тощо.

Україною були підписані та ратифіковані вказані міжнародні документи, а їх норми імplementовані до Сімейного кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, а також відображені у ряді постанов та розпоряджень: постанові Кабінету Міністрів №866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини» від 24 вересня 2008 року.

Прийняття Сімейного кодексу України є важливим кроком у забезпеченні прав дитини відповідно до міжнародних стандартів. СК України передбачає нормативне закріплення прав дитини, зокрема, і норми, що регулюють обов'язковість тримання згоди дитини у визначеному колі питань, які її стосуються, так і право дитини вільно висловлювати свої думки щодо питань, які її стосуються. У Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року вимагалось отримання думки дитини лише щодо конкретних дій.

Стаття 12 Конвенції ООН про права дитини зазначає, що держави-сторони забезпечують дитині, здатній висловити власні погляди, вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що її торкаються. Причому поглядам дитини має надаватися належна увага згідно з її віком та зрілістю. На виконання цього пункту в національному законодавстві дитині надається право бути заслуханою у будь-якому судовому розгляді, що торкається дитини. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (від 25 січня 1996 року), ратифікована Законом України від 3 серпня 2006 року, передбачає, що дитина, яка відповідно до національного законодавства визнається такою, що має достатній рівень розвитку, під час судового засідання наділяється правами та може вимагати отримання необхідної інформації, консультації щодо будь-яких правочинів та їх наслідків, які стосуватимуться її. Право дитини на вільне вираження поглядів та отримання інформації закріплює і Закон України «Про охорону дитинства» (ст.9).

Стаття 171 Сімейного кодексу України визначає, що дитина має право бути вислуханою. Цю саму норму містить і стаття 254 Цивільного процесуального кодексу України. Ці норми конкретизують статтю 23 Конституції України, яка надає кожному громадянину та громадянці України право вільного вираження своїх поглядів та переконань та на свободу думки і слова.

Дослідниця Л. Б. Максимович зазначає, що нормативне закріплення права висловлювати свою думку свідчить не тільки про визнання державою дитини як володільця свого права, але й визнання її людиною, яка має права. Це позитивно позначається на формуванні її як особистості.

Цю думку підтверджує і рішення Європейського суду з прав людини, який постановив, що «стосовно питання доступу до суду, суд повторює, що процедурні гарантії, закріплені статтею 6, гарантують кожному право подання скарги щодо його прав та обов'язків цивільного характеру до суду чи органу правосуддя. ...Одним із аспектів

якого є право на доступ до суду.» (ухвала щодо прийнятності заяви «6778/05 «МПП «Голуб» проти України» від 18 жовтня 2005 року.

Реалії ж доступу дітей до правосуддя в Україні залишаються не надто втішними. Найчастіше у порядку цивільного судочинства за участю дитини розглядаються справи про позбавлення батьківських прав, встановлення місця проживання дитини, справи з усиновлення та влаштування до патронатної сім'ї.

Очевидно, що при вирішенні такого роду справ, суд має виходити із найкращих інтересів дитини та враховувати її думку. Відповідно до ч. ч. 2, 3 ст. 171 Сімейного кодексу України дитина, яка може висловлювати свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновленні батьківських прав, а також спору щодо управління її майном. Суд має постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси.

Наприклад, відповідно до ст. 254 ЦПК України суд розглядає справу про усиновлення за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також *дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення*, з викликом заінтересованих осіб, яких суд визнає за потрібне допитати. Окрім того, вирішуючи справу по суті, суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення: зокрема, чи виконано вимоги ч. 1-2 ст. 218 СКУ щодо наявності згоди дитини. Згода повинна бути надана дитиною у формі, яка відповідає її віку та можливості надання такої згоди. Із практики це усна згода у віці до 14 років та письмова згода після 14 років. Це має важливе значення у випадку оскарження рішення. Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 236 СКУ суд обов'язково визнає усиновлення недійсним, якщо воно було здійснене без згоди дитини, яка була необхідна.

Слід відрізняти підстави та порядок визнання усиновлення недійсним від підстав і порядку його скасування та скасування усиновлення. У СКУ визначено як підстави, з яких усиновлення обов'язково має бути визнане недійсним, так і підстави, за наявності яких суд вирішує питання на свій розсуд.

Усиновлення може бути скасоване або визнано недійсним тільки за рішенням суду за позовами батьків, усиновлювачів, опікуна, піклувальника, органу опіки та піклування, прокурора, а також *усиновленої дитини, яка досягла 14 років*.

Відповідно до ст. 165 СКУ з позовом про позбавлення батьківських прав можуть звернутися: один із батьків, опікун, піклувальник, особа, в сім'ї якої проживає дитина, заклад охорони здоров'я, навчальний заклад або інший дитячий заклад, у якому вона перебуває, орган опіки та піклування, прокурор, *сама дитина, яка досягла 14 років*.

Згідно із ст. 169 СКУ особам, які були позбавлені батьківських прав, надано право звернутися до суду, з позовом про їх поновлення. При вирішенні питання про поновлення батьківських прав суд бере до уваги думку дитини, якщо вона може її висловити, а також її інтереси.

Фактично усі ці норми зобов'язують сторони отримати згоду дитини, але не встановлюють обов'язок суду надати дитині можливість виступити та висловити свою позицію.

Питання встановлення місця проживання дитини більш чітко урегульовані сімейним та цивільним процесуальним законодавством України. Зокрема, відповідно до ст. 29 ЦК місцем проживання дітей віком до 14 років визнається місце проживання їхніх законних представників (батьків, усиновлювачів, опікунів).

З досягненням 10 років, місце проживання дитини визначається за спільною згодою батьків та самої дитини, але, згідно вимог ч. 3 ст. 29 ЦК України, місцем проживання фізичної особи у віці від 10 до 14 років є місце проживання її батьків, усиновлювачів або одного із них. З досягненням 14 років, фізична особа набуває права вільно обирати собі місце проживання.

На неузгодженість ч. 2 ст. 29 ЦК України та ч. 3 ст. 160 СК України звертає увагу Н.О.Давидова [3; с. 445]. Так, дослідниця зазначає, що ст. 160 СК України звужує права дитини, яка досягла 14 років визначати місце свого проживання тим, що це право дитині надається лише у випадку окремого проживання її батьків. При цьому, Н.В.Волкова вказує, що дитина з досягненням 14 років може обирати своє місце проживання не довільно, тобто де вона захоче, там і буде проживати, а лише з батьками (конкретно з ким саме, з матір'ю чи батьком). Саме це вона може вирішувати самостійно, якщо не встановлено інше [1; с. 98-99].

Виникає питання, норма ЦК України чи норма СК України повинна застосовуватись при визнанні чи невизнанні права дитини у віці від чотирнадцяти років самостійно визначати місце свого проживання при спільному проживанні його батьків. Тобто, чи може дитина, батьки якої проживають разом, самостійно визначати місце свого проживання та проживати окремо. Вважаємо, що відповідь повинна бути позитивною. Зокрема, як вказується, наприклад, Н.О. Давидовою необхідність в окремому проживанні може бути викликана, наприклад вступом дитини до навчального закладу, який знаходиться в іншому населеному пункті [3; с. 445].

Зауважимо, що віковий критерій, який відповідно до ЦК України є достатнім для вільного вибору місця проживання є однією з серйозних проблем сучасності з питань вибору місця проживання дітей. Більша частина науковців і практиків однозначно висловлюються на користь підвищення зазначеного віку. Вважаємо, що ситуація, яка склалась пояснюється тим, що Закон було прийнято за чинності ЦК України 1963 року, де неповною дієздатністю володіли особи від 15 до 18 років, а тепер такий обсяг дієздатності мають особи з 14 років. А тому, вважаємо, що відповідні зміни слід внести саме до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні» і надати право самостійно подавати заяву особам з 14 років, що і буде відповідати праву особи обирати місце проживання також з 14 років.

Оціночні поняття «достатній вік та рівень розвитку дитини, коли вона здатна висловлювати свою думку» може мати як позивні, так і негативні наслідки. Зокрема, у статті 160 Сімейного кодексу України вказує конкретний вік, з якого батьки, суд або орган опіки та піклування, який виносить рішення щодо встановлення місця проживання дитини, мають обов'язково заслухати її думку з цього питання: з 10 років спільно з батьками, з 14 років дитина може самостійно обирати місце свого проживання з одним із батьків. Інші ж подібні норми, які так само мають пряме значення для дитини, не містять посилення на вік дитини, з якого потрібно отримати її згоду або вислухати її думку. Зокрема, це питання усиновлення, встановлення опіки, розміщення в патронатну сім'ю, позбавлення батьківських прав та їх поновлення, зміна прізвища та імені дитини у зв'язку з усиновленням тощо.

На практиці відсутність законодавчо закріпленого віку дитини скоріше тяжіє до применшення їхніх прав на вільне висловлення думки та участі у процесі. За загальним правилом, думка дитини заслуховується судом після досягнення нею 14 років. До цього віку, зазвичай, її інтереси представляють органи опіки та піклування, які, нерідко, не заслуховують точку зору дитини взагалі. Це є порушення права дитини впливати на значущі для її життя події та применшують її значимість як незалежної особи у процесі. Також дитина, до 14 років позбавлена прямого доступу до правосуддя, а це право може бути забезпечене виключно через законних представників.

Також важливим є забезпечення умов під час процесу для вільного вираження поглядів дитини. У кримінальному процесі відповідно до міжнародних стандартів, зокрема, опитування дитини має відбуватися у присутності представника органу опіки та піклування або дитячого психолога у «зеленій» кімнаті. Для цивільного процесу таких вимог немає. Часто опитування дитини проводиться у присутності батьків, опікунів чи інших осіб, щодо яких, власне, дитина і опитується. У такому випадку, є висока ймовірність маніпулювання точкою зору дитини.

Висновки. На нашу думку, встановлення будь-яких фактичних перешкод для дитини висловити свою думку як на досудовому етапі, так і під час судового засідання є порушення норм національного законодавства, а також Конвенції ООН про права дитини. Зокрема, Європейський суд з прав людини постановив, що «встановлення фактичної перешкоди може суперечити Конвенції так само, як і юридична перешкода». (рішення у справі «Голдер проти Сполученого Королівства» від 21 лютого 1975 року. Встановлення віку, коли дитина може бути заслухана судом свідчить про незабезпечення доступності правосуддя для дітей, які не досягли встановленого віку. Це може сприйматися як порушення права людини на справедливий суд, оскільки принцип дотримання найкращого інтересу дитини може бути порушено у випадках, коли думка дитини не заслуховується судом.

Список використаних джерел

1. Волкова Н.В. Цивільно-правові засоби індивідуалізації фізичних осіб. : дис. канд. юрид. наук: 12.00.03 / Волкова Наталія Василівна. - Одеська національна юридична академія. – О., 2008. – 198 с.
2. Case “Pronina v. Ukraine” від 18 липня 2006 року. Заява №63566/00, п.24
3. Личные неимущественные права: проблемы теории и практики применения: сб. статей и иных материалов / под ред. Р.А.Стефанчука. – К.: Юринком Интер, 2010. – 1040 с.
4. Рішення по справі Голдер проти Сполученого Королівства від 21 лютого 1975 року, серія А №18, п.26.
5. Справа «МПП «Голуб» проти України» від 18 жовтня 2005 року, заява №6778/05.
6. Фулей Т.І. Застосування Європейської практики з прав людини при здійсненні правосуддя в Україні: навч.-метод. Посібник для студентів / Т.І. Фулей. – К.: [ТОВ «Гештальт Консалтинг Груп «Прок-бізнес»], 2009. – 200 с. – (На шляху до європейських стандартів в епоху глобалізації; кн. 1).
7. Ахтирська Н.М. Моніторинг судової практики України у справах, пов'язаних із насильством щодо дітей та жінок / За аг. Ред.. Христової Г.О. – Київ : Тютюкін, 2011. – 108 с.
8. Суслова О.І., Лазаренко О.О., Ахтирська Н.О. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / За аг.ред. Христової Г.О. – Київ : Тютюкін, 2010. – 336 с.
9. Красницька Л.В. Про право дитини вільно висловлювати власні погляди та думки з усіх питань, що її стосуються / Л.В. Красницька. – Університетські наукові записки. – 2001, №4 (40). – с. 80-86.

УДК 341.01

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВ ДИТИНИ В КІБЕРПРОСТОРІ

Лисенко О.М.

(кандидат політичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права
Східноєвропейського університету економіки і менеджменту)

Анотація. В статті проаналізовано міжнародно-правові акти в сфері регулювання основоположних прав дитини в кіберпросторі. Визначено проблемні питання дотримання прав дитини у віртуальному середовищі та подано характеристику деяким видам правопорушень, що виникають при здійсненні суспільних комунікацій в кіберпросторі. Відзначено основні проблемні виклики, що постали перед системою інституційно-правового забезпечення регулювання соціальних віртуальних відносин.

Ключові слова: міжнародно-правові акти, права дитини, кіберпростір, віртуальне середовище, кіберзлочини, кібезалякування, грумінг, кібербезпека.

Аннотация. В статье проанализированы международно-правовые акты в сфере регулирования основных прав ребенка в киберпространстве. Определены проблемные вопросы соблюдения прав ребенка в виртуальной среде и дана характеристика некоторым видам правонарушений, возникающих при осуществлении общественных коммуникаций в киберпространстве. Отмечено основные проблемные вызовы, стоящие перед системой институционально-правового обеспечения регулирования социальных виртуальных отношений.

Ключевые слова: международно-правовые акты, права ребенка, киберпространство, виртуальная среда, киберпреступления, кибезапугивание, груминг, кибербезопасность.

Lysenko O. International legal regulation of children's rights in cyberspace

The article analyzes the international instruments in the regulation of fundamental rights of children in cyberspace. Identified areas of children's rights in a virtual environment and given the characteristics of some types of offenses arising from the implementation of public communications in cyberspace. Noted the challenges of the main problems facing the system of institutional and legal support regulation of virtual social relationships.